

УДК:
94(497.6)“1908”:94(497)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXVI) XIII, vol=39
Бр. 1 / 2014.
стр. 207-226.

*Радослав Гаћиновић**
Институт за политичке студије, Београд

АНЕКСИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ УЗРОК ОПШТЕ ТУРБУЛЕНЦИЈЕ НА БАЛКАНУ**

*Зашто сам мислио да су путеви
моје судбине завршени? Ништа
није коначно док у нама има снаге
за тражење. Ништа није свршено
до самог свршетка.
Меша Селимовић, Острво*

Сажетак

Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговину на основу XXV члана Берлинског конгреса 1878. и Аустријско-турске конвенције од 29. априла 1879. На самом почетку је покушала и радила на томе да временски ограничени мандат за окупацију претвори у трајно запоседање. Аустроугарска и њени савезници сматрају да окупација почива на међународној основи а касније су убеђивали светско јавно мњење да је она изведена и на државноправној и унутрашњој основи. По првом тумачењу, све законске мере окупационе власти биле су привремене, а по другом тумачењу трајне. Уз то се стално постављало питање суверенитета, националног права, држављанства и конзуларне заштите. Мада то питање није решено до коначне анексије 1908, у пракси су Босна и Херцеговина биле укључене у државно уређење Хабзбуршке монархије. Иза питања правног положаја Босне и Херцеговине стајало је пи-

* Научни саветник

** Овај рад је настао у оквиру научног пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тађе ко је стварни господар у тим покрајинама. По конвенцији из 1879, султаново име и турске заставе били су симбол турске власти, али је све остало носило ознаке аустроугарске трајне присутности у покрајинама. Иза свих теорија које су се у вези с тим развијале стајала је одређена политичка рачуница, а не право. И баи је та правна нејасноћа утицала на то да је положај Босне и Херцеговине зависио од односа одређених снага које су кришле међународно право а стално су истицале да се њихове тежње темеље на законској основи. Српска влада дала је 18. фебруара изјаву да она од Аустроугарске не тражи ништа ни у политичком ни у привредном погледу. По босанско-херцеговачком питању она је дигла свој глас утолико, уколико је он имао европски карактер. И у будућности за њу ће по том питању бити меродаван само став европских сила. Ако оне признају створено стање, примиће такву одлуку и Србија. Та изјава српске владе, с извесним руским изменама, није задовољавала Беч, јер је овај тражио изрично признавање анексије. Од Србије је тражен јасан и безуслован одговор. Енглеска, Француска, Русија и Италија учиниле су 17. марта заједнички демарш код српске владе, да јој олакшају одлуку која није била лака. Српска влада је попустила и учинила оно што се од ње, у интересу мира, тражило – против своје воље признала је анексију Босне и Херцеговине.

Кључне речи: анексија, кризна, насиље, претња, окупација, рат, Аустроугарска.

Српска правна школа се увек држала закључка да аустроугарско запоседање Босне и Херцеговине има међународноправно, а не државноправно обележје, то јест да је то међународно и отворено, а не унутрашње и затворено питање. То исто гледиште је одредило природу политичког покрета српског народа у Босни и Херцеговини. Његов циљ је био да развије национални препород српског народа који је по међународном праву био чинилац у одлучивању судбине његове земље. Законом од 20. децембра 1879, Босна и Херцеговина су укључене у аустроугарско царинско подручје. Управу покрајине водила је најпре једна “босанска комисија” при Министарству спољних послова, а од 1880. водило је посебно одељење (“босански биро”) у Заједничком министарству за финансије. Положај Босне и Херцеговине у Монархији зависио је од нагодбе аустројских и мађарских власти око ње, при чему је окупа-

ција увек сматрана за мање зло од стварања основе да се око Србије на јужним границама Монархије створи увећана југословенска држава. То се радило не само због осетљивог положаја Хрватске, тријалистичких могућности, него и због економске заинтересованости оба дела Монархије за окупиране области. Законом од 20. фебруара 1880. године, коначно су уређена начела управе окупираних покрајина. Промена њиховог правног положаја зависила је од пристанка законодавних тела оба дела Монархије, а законе и буџет морале су одобрити обе владе пре владарева потврде. Формално узевши, законе је доносио владар на основу планова Заједничког министарства финансија и Земаљске владе за Босну и Херцеговину. Покрајином се управљало као прикљученом колонијом, мада су делегације оба дела Монархије могле преко Заједничког министарства финансија постављати и питања управе над покрајинама, посебно кад је била реч о доношењу новог буџета.¹⁾

Шестог октобра 1908. у Бечу је обнародован указ цара Фране Јосифа о анексији Босне и Херцеговине. Одлуку је тога дана саопштио лично цар Фране Јосиф. То се догодило у време када су се у околини Лазаревца изводиле војне вежбе у којима су учествовале две дивизије српске војске. Београд и целу Србију је захватило велико незадовољство и узбуђење. На територији Србије спонтано су се окупљали људи да изразе своје протесте. Новине су биле пуне патриотских чланака – протеста. Правиле су се разне комбинације, упућивали апели страним државама против неправде која се Србима чини анексијом Босне и Херцеговине. У Београду је вест о анексији бурно примљена како међу политичарима, тако и међу грађанима, а нарочито у уметничком свету. У Русију је одмах упућена делегација са престолонаследником Ђорђем Карађорђевићем на челу, у чијем је саставу био и вођа Радикалне странке Никола Пашић. На пријему код цара Николаја II и руског министра иностраних послова Александра Извољског, делегација је изразила страховање у погледу могућег рата са Аустроугарском монархијом. Српски министар иностраних послова Милован Миловановић одржао је састанак са српском елитом из политичког и јавног живота, на коме је детаљно разматрано настало стање у земљи. У овој ситуацији најактивнији су поред политичара били уметници. Бранислав Нушић је иницирао оснивање патриотске организације

1) Група аутора: Историја српског народа – од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983, стр. 555556.

Народна одбрана која је у случају рата требало да постане “матрица за прикупљање и организовање добровољачких одреда”. Нушић се на белом коњу појавио код споменика кнезу Михаилу (на данашњем Тргу Републике) и у ватреном говору позвао грађане Београда и Србије на отпор аустроугарској политици на Балкану. Песник Јован Дучић био је још одређенији: *Данас се тражи реч нас свију, реч којом ћемо изјавити да смо спремни пре изгинуту, да смо спремни пре одрећи се самих себе, својих живота и својих имања, своје слободе и своје државе, пре него што дозволимо.... да нам грабљивица сусетка даље чупа део по део меса са нашег раскомаданог тела.* Патриотизам и масовно ратничко расположење народа распаљивали су и познати стихови Милана Ракића. Највеће овације доживела је позната сликарка Надежда Петровић, која се 12. октобра 1908. године са балкона Народног позоришта обратила присутној маси народа: *Сестре и браћо, 1878. године Европа је Берлинским уговором забила нож у срце српства у двама најлепшим покрајинама, Босни и Херцеговини. Уместо да је још онда оставила народу право на слободно опредељење, она га је бацила у ново ропство.... скинула му је окове с ногу, да би му лакше ставила ланце око врата. Тридесет година, Босна и Херцеговина биле су поприште експлоатације Аустроугарске... Од данас, сестре, наша је дужност да прекинемо са њима сваку трговинску везу, да их за њихову нечовечност и непоштење ударимо по коси, која је њима много важнија од срца и душе... Објавимо бојкот аустроугарско-немачкој трговини.*²⁾ Народно одушевљење је, међутим, утихнуло када је српска влада, под притиском међународних фактора, морала да пристане на све оно на шта су већ пристале Русија, Енглеска и Француска – на признање аустроугарске анексије Босне и Херцеговине. Влада Краљевине Србије 31. марта 1909. године била је принуђена да изјави да “сматра да анексијом нису повређена права и интереси Србије”.

Безуспешни притисак на грађане Босне и Херцеговине да признају анексију

Бечка влада, иако је знала расположење народа, улагала је велике напоре да би се народ у Босни и Херцеговини изјаснио за анексију. Она је упутила у Босну и Херцеговину адвоката, др Кра-

2) Небојиша Богуновић, Коекуде Србију, Интерпринт, Београд, 2006, стр. 147.

су, који је раније имао канцеларију у Сарајеву и одржавао везе с извесним људима из Босне и Херцеговине. Он је дошао с пуно обећања свим главнијим вођама православних и муслимана, препоручујући им да упуте у Беч једну делегацију, која би замолила монархију да се са уставним питањем реши и државноправно. Босни и Херцеговини се обећавао аутономан положај са старим краљевским рангом. Одговор грађана био је негативан. У писменој представци, коју су 7. септембра 1908. понели на Илици министру Стевану Буријану, они су тражили доношење устава али без државноправног решења, наглашавајући да не желе никакве одлуке без народног пристанка.

Прва седница заједничких министара Аустроугарске монархије о анексији, на којој су присуствовали и угарски министри, одржана је 18. новембра 1907. На њој је решено да се анексија оствари “кад је прилике затраже и допусте”. Одмах затим почела је активност како би се те повољне прилике што пре операционализовале. У Хрватској је 24. децембра 1907. постављен за бана заклето непријатељ Срба, барон Павле Раух. Из Беча и Сарајева чињено је све што се могло, да се што више наруше односи између Србије и Црне Горе, како би се слободне српске државе у одлучном часу нашле неактивне и узајамно компромитоване. У Босни и Херцеговини почињу масовни претреси, хапшења и застрашивања. Тада је настала позната парола *савити или скршити*. Па ипак нису успели. Став Срба био је миран, али одлучан. Тада се на челу руског Министарства иностраних дела налазио Александар Петровић Извољски (*Александр Петрович Извольский*), државник не без даровитости, али сувише сангвиничан, а у доброј мери не и без извесне брзоплетости. Он је, из побуда које још нису сасвим објашњене и довољно схватљиве, упутио 2. јула 1908. Еренталу (*Alojz Leksa fon Erental*) један мемоар, у којем му је понудио изванредан споразум. У том мемоару он је, међу осталим, поставио и питање анексије. Оно, као и питање Дарданела, на које су Руси полагали одавно велику и оправдану важност, имало је, по његовом упорном тумачењу, европски карактер, што је могло да се реши у духу пријатељског реципроцитета. То је понуда на коју је бечка дипломатија одавно чекала. Руска понуда била је још утолико повољнија, јер је уз Босну и Херцеговину обухватала и Новопазарски санџак. Понуда Извољског дошла је у исто време кад и вести о младотурској револуцији. Оба догађаја изазвала су у Бечу живу активност и, по-

везана, одлучила су нов обрт у историји. Кад је решио да спроведе анексију, после руске понуде и догађаја у Турској, аустријски министар спољних послова Ерентал је европску ситуацију сматрао врло повољном. Намеравао је спровести нагодбу са Русијом обећавајући јој пријатељско држање по питању Дарданела. Немачки пристанак је већ имао. Француска је била нератоборна и заузета у Мароку. Италију је намеравао зауставити тако што ће напустити Санџак и тим је уверити да нема намеру за даље продирање, и да анексија не значи за Аустрију никакву нову добит, него с тим напуштањем чак и једну врсту жртве. Тим лукавим дипломатским потезом надао се да ће добити и поверење нове Турске, која би у ствари требало да добије као чисту једну своју област која је већ упола закапарисана с њихове стране. *За Енглеску, која је Аустрију и увела у Босну, веровао је да неће поводом анексије предузимати ништа озбиљније.* Верујући у то, и ослањајући се на апсолутну помоћ Немачке, Ерентал се решио да за свој поступак не тражи унапред сагласност сила потписница Берлинског конгреса, које су јој дале мандат, него да их стави пред готов чин. Изузетак је учинио само с Русијом и Италијом, али ни њима није хтео да открије своје праве намере и да их обавести у пуној мери.³⁾ Са Извољским састао се у Бухлау, на имању грофа *Леополда фон Берхтолда*, тада аустријског посланика у Петрограду, 2. септембра. Он му је том приликом ставио до знања да намерава прогласити анексију, али му није хтео казати рок. Очеvidно зато, да овај не би имао довољно времена да покуша можда неке дипломатске потезе који би компликовали ситуацију. Обећао му је само да ће га о датуму обавестити накнадно. Извољском је и пре тога, после преписке с Еренталом, било јасно да је анексија на прагу, и он је о том, у Карлсбаду, обавестио 22. августа и српског министра иностраних дела, др Милована Миловановића. Русија није могла спречити тај акт, говорио је он обилазећи истину о целој ситуацији, да због анексије не може ући у рат. Једино што може учинити за Србију то је да помаже њене захтеве за извесне територијалне компензације и препоручио му је да их тражи. Према италијанском министру спољних послова Томазу Титонију, Ерентал је био још више уздржан. Његов разговор с њим о анексији имао је претежно академски карактер, и Титони из тог разговора није могао закључити ни кад ће се анексија извршити ни у ком облику. Дакле, док је Ерентал био толико тајновит према

3) Исто, стр. 684.

свом савезнику, он је, у исто време, бугарском кнезу Фердинанду саопштио јасно да мисли прогласити анексију и позвао га је дипломатски, да и Бугарска поступи према својим интересима. Кнез Фердинанд је 10. септембра дошао у Пешту и имао је с Ерента-лом дуже разговоре. Иако су после и једна и друга страна спориле да је тад била уговорена паралелна акција изненађења за Турску, ипак су неки, посланици на страни, као гроф *Рудолф Кевенхилер* у Паризу, знали да ће бити проглашена у блиском временском року бугарска независност и анексија Босне. Изненађења Турска неће моћи у исто време да реагује на обе стране, па ће под притиском догађаја попустити и снаћи се у новим приликама.⁴⁾

У Србији је проглас анексије изазвао највеће незадовољство. Цела земља осећала се тешко погођена. Ударац је био намењен не толико Босни и Србији колико српској идеји и целој српској будућности. Аустријска окупација имала је привремен карактер, бар теоретски, и постојала је нада да ће њеној владавини ту доћи крај, кад се народ Босне и Херцеговине организује и њихови интереси дођу до изражаја. Сматрало се да је анексија направила од Аустрије трајну балканску силу. *Док буде те силе, нема српског уједињења; а будућност Србије, стешњена у уске границе, зависиће стално од њуди и интереса великог и нетрпељивог суседа.* Мимо свих очекивања у Бечу, анексија није са одушевљењем примљена ни у Црној Гори. Иако су односи између Србије и Црне Горе били нарушени, у часу опште народне угрожености обе су се земље нашле брзо на истој линији. Тридесет година раније, 1876, Србија и Црна Гора ушле су у рат с Турцима због Босне и Херцеговине, и у овом часу оне су биле поново спремне за то. Јавно мњење је тражило борбу. Мада се добро знао и видео несразмер снага, свет је, као запаљен, упозоравао на узбуну. Влада Србије је била у великој неприлици. Др Милован Миловановић, као одговорни министар, није био за крајње мере, знајући да Русија није способна за борбу, да Француска даје јасну поруку да рат, због српског питања, у том облику, не би био довољно схваћен у њиховим редовима и да Србији и друге силе не би помогле у потребној мери.⁵⁾ Опозиција је веровала да би руско јавно мњење могло ипак утицати на владу да буде енер-

4) Никола Стојановић. Босанска криза 1908-1914, Сарајево, 1958; С. Новаковић, Најновија балканска криза и српско питање, Београд, 1910; Г. Гершић, Међународно правни биланс у последњој баалканској кризи, Београд, 1909.

5) Милорад Екмечић, Стварање Југославије 1790-1918, књига 2, Просвета, Београд, 1989, стр. 551.

гичнија, мислећи да у Русији, пространој и бесконачној, има, ипак, више снаге него што малодушни представљају. Веровало се, даље, да ће и Турска бити спремна за одбрану својих права и да би се могао створити војни савез и с њом. У Петроград је, стога, упућено више јавних радника, да ‘‘обрађују’’ јавно мњење, а међу њима и сам Никола Пашић; а у Цариград је упућен Стојан Новаковић. Није требало много времена па да се види да од савеза с Турском неће бити ништа. Она није била спремна за велику борбу, и мисао о неком рату с Аустријом тамо нико није узимао у озбиљну комбинацију. Претње, бојкот робе и преговарање са Србијом служили су само за то да се прави притисак на Беч како би се отуд добили што већи материјални уступци. У Петрограду, јавно мњење осуђивало је Извољског и имало пуно словенског братског саосећања, али су све одговорне политичке и војне структуре, у свакој прилици, јасно наглашавале да они не могу ући у рат. То је наглашавање било искрено, али и наивно и без дипломатске мудрости. Оно је значило бацање оружја унапред и изградило је самопоуздање противнику да остане до краја упоран и непомирљив.⁶⁾

Међутим, и у свим политичким неприликама, Русија је, ипак, покушавала да направи максимални искорак. У споразуму са Енглеском и Француском она је предложила одржавање једне конференције великих сила, која би разматрала могућност промене одлука Берлинског конгреса и која би, међу осталим, одлучила да се донесе одређено обештећење и за Србију. Аустрија је одбијала свако учешће на конференцији, ако унапред не добије гаранцију да њен поступак неће бити подвргнут критици и ако се унапред не да пристајак на њене захтеве. За територијалне уступке Србији није хтела ни да разговара. Немачка се начелно залагала за престиж Аустрије као велике силе и безусловно подржавала све оно што је Беч тражио. Ерентал (*Alojz Lexa fon Erental*) је одбијао европску конференцију и с тим разлогом што је питање Босне и Херцеговине ствар само Турске и Аустроугарске. Тај разлог је био правно сасвим погрешан. Мандат за окупацију није добила Аустрија од Турске него од великих сила. Према томе, и одлука о промени тог мандата треба да дође са исте стране. Ерентал је то знао, али кад је већ једном пошао путем кршења међународних уговора, требало је њим ићи и даље. Турској је било јасно да од европске конференције

6) Андрија Раденић, „АустроУгарски планови против Србије у вези са анексијом Босне и Херцеговине“, Југословенски народи пред Први светски рат, Београд, стр. 810.

не може имати користи и да Босну и Херцеговину не може повратити. Било је, међутим, извесног страха да би се тражене концесије Србије могле дати на њен рачун, у Санџаку, или на ком другом месту. И стога је она, кад се уверила да Беч пристаје на материјалне уступке, прихватила радо преговоре на тој основи и завршила их 13. фебруара 1909. године.⁷⁾

Србија под спољним притиском признаје анексију Босне и Херцеговине

Кад се договорила о свим питањима с Турском, Аустрија се спрема за обрачун са Србијом. На бечком двору је све више сазревала идеја, коју су нарочито развијали војни команданти на челу са генералом начелником Генералштаба Конрадом Хецендорфом (*Franz Conrad von Hecendorf*), да Србију, као опасно националистичко револуционарно гнездо, треба уништити. Ту мисао прихватио је и сам Ерентал. У јесен и зиму 1908/9. постојало је више предлога шта треба учинити са Србијом и како је треба разделити. После споразума с Турском, Ерентал је формално оптужио Србију да ради против интегритета Аустроугарске монархије и да је стога треба уразумити и упозорити на последице. Сем тога, он је изјавио да у српскоаустројском споразуму не жели ничије посредовање. Реч "кажњавање" Србије била је увек присутна, а с немачке стране у европским престоницама се озбиљно упозоравало на могућност рата. Од многих држава почеле су стизати пријатељске опомене у Београд да Србија попусти да се, осамљена, не излаже страховитом војном удару. Русија је, међутим, ипак покушала, и то са успехом, да спречи присиљавање Србије на непосредне преговоре с Бечом, које би водила сама. Њеној акцији придружила се и Енглеска, позивајући се на Хашки споразум, према коме се понуда неке силе за посредовање, у интересу мира, не може сматрати као увреда.

Српска влада дала је 18. фебруара изјаву да она од Аустроугарске не тражи ништа ни у политичком ни у привредном погледу. По босанскохерцеговачком питању, она је дигла свој глас утолико уколико је он имао европски карактер. И у будућности за њу ће по том питању бити меродаван само став европских сила. Ако оне признају створено стање, примиће такву одлуку и Србија. Та изјава српске владе, с извесним руским изменама, није задовољавала

7) Новица Ракочевић, У предвечерје светског рата, Историја српског народа VI – I, Београд, 1983, стр. 242246.

Беч, јер је овај тражио изрично признавање анексије. Од Србије је тражен јасан и безуслован одговор. Да би присилио Извољског на попуштање, Ерентал му је поручио да ће објавити целу преписку око анексије и том преписком њега лично довести у најнепријатнији положај. Извољски се био веома уплашио, јер би објављивање те преписке показало јасно колико је био несмотрен и брзоплет и лишен праве дипломатске мудрости, и колико је сам допринео стварању целог заплета.

Незадовољан одговором Србије, и тим што је он предат свим силама а не само Аустрији, Ерентал је прешао на отворену претњу. По саопштењу самог шефа аустријског Генералштаба, на границу Србије и Црне Горе упућена је респектабилна војна сила. Кад је Србија, на бечки позив на нове трговачке преговоре, одговорила да би требало већ склопљени уговор поднети на надлежно одобрење, а нове преговоре водити само на бази реципроцитета, схватио је то Ерентал као дрзак став малог суседа и нашао је у том одговору довољно разлога да, уз раније претње, упути нову, и још одлучнију. У том опасном часу понудио се сер Едвард Греј (Edward Gray) да он посредује између Беча и Београда, упутивши у Беч нацрт једне изјаве коју би српска влада требала дати аустријској. Учинио је то дан пре закључка руског ратног савета у Царевом Селу да ће Русија, у случају аустријског напада на Србију, морати да остане неутрална. За тај закључак се веома брзо сазнало у Берлину и Бечу. И стога су захтеви Еренталови постали, природно, већи. Претњом рата против Србије он је сад хтео изнудити признање анексије не само од ње него и од великих сила. У том смислу је и говорио отворено енглеском посланику, одбијајући предложени нацрт.⁸⁾

Тада је изненада уследило немачко посредовање у Петрограду. По наредби државног секретара Кидерлен Вехтера, затражио је немачки посланик 10. марта јасну начелну изјаву да Русија призна анексију, иначе ће Немачка оставити бечкој влади простор за слободно деловање. По речима канцелара, (канцелар од 1900 – 1909), принца Бернарда фон Билова, “на теразије европске одлуке био је бачен немачки мач”. Тај корак, који је имао садржајно карактер ултиматума, донео је одлуку. Извољски је попустио и, да спасе Србију, дао пристанак.

8) Владимир Ћоровић, Историја Срба, Домино Фер – наша књижара, Београд, 2011, стр. 686.

Енглеска је одбила да учини сличну изјаву, тражила је да се претходно реши статус Србије и Црне Горе, или, боље речено, тражила је гаранцију да их АустроУгарска неће напасти. Ерентал се колебао, иако је постигао да се призна анексија, или имао сигурне изгледе да ће га постићи, он је, под притиском војних структура, хтео и да казни Србију. Ерентал је, најзад, пристао да од стране Србије прими изјаву коју је саставио Едвард Греј, а коју је, он, после извесних исправки, усвојио. Енглеска, Француска, Русија и Италија учиниле су 17. марта заједнички демарш код српске владе, да јој олакшају одлуку која није била лака. Српска влада је попустила и учинила оно што се од ње, у интересу мира, тражило.⁹⁾

Анексиона криза тим је била привидно мирно завршена, али је оставила дубоке трагове у Европи. Велике силе су се биле јасно поделиле у два табора: једне које су заступале поштовање међународних уговора, и друге које су их, ослањајући се на силу, свесно кршиле. Србија је била јако понижена, али је из ове кризе изашла чвршћа и јединственија, свесна и опасности кроз које је прошла као и нових задатака у будућности. С њом заједно била је дубоко понижена и Русија, која после овог, све до светског рата, није ушла са АустроУгарском ни у какве ближе везе, а камоли сарадњу. Југословенско питање актом анексије није било затворено, напротив, оно се тад тек интензивирало, и пред Србијом и пред Европом, у пуној озбиљности.

У деветнаестом веку у Босни и Херцеговини није било академски образованих Срба. 1902. године било их је свега 30.¹⁰⁾ Те исте године основано је и културно друштво *Просвјета*, чији је један од главних циљева био да материјално помаже школовање сиромашних српских ђака. Прве генерације “Просветиних” питомаца – ђака из сиромашних и сељачких породица – могле су да ступе на политичку позорницу тек око анексије и после ње, и то као генерације несвршених ђака. Све дотле, српски интелектуалци који су сукцесивно пристизали са универзитета могли су бити, у својој већини, само деца из грађанских и имућнијих породица. Група интелектуалаца пристигла од 1902. до 1905. године јавља се ове последње године први пут озбиљније и јаче у политичком животу земље. С њом је везана и појава првог српског политичког

9) Исто, стр. 687.

10) Никола Стојановић, О задацима Босне, Летопис Матице српске, год. СIII, август 1929, стр. 268.

листа *Српске ријечи* као и покушај стварања прве српске политичке организације. Ова прва политичка активна група свих интелектуалаца, била је и главни носилац синтетичке идеологије. Српска народна организација основана 1907. године, њено је дело једна организација, један програм, једно вођство. Друга генерација интелектуалаца која се јавља око 1908. и сваке године узима све више маха, великим делом је другог социјалног порекла. Поред грађанске деце, у њој се појављују и деца која потичу из сељачких или из учитељских и свештеничких породица са села, и њен први политички акт јесте Жерајићев атентат 1910. на поглавара Босне и Херцеговине генерала Варешанина, и то баш у моменту када се "синтетичност" прве генерације расплињује, и када у самом сабору долази до оштрих подвајања између појединих друштвених и политичких група. Жерајић, са већином друге генерације, значио је и расцеп интелигенције, и напуштање савеза са грађанством, кога је прва генерација желела да по сваку цену одржи. Друга генерација није ни стигла до службе. Она је почела политички да делује још из ђачких клупа (гимназијских и универзитетских), и према томе на њихов политички став није могло утицати њихово грађанско занимање, односно њихов социјални положај. Њихова детерминанта била је социјални положај средине из које су произашли. Према томе различито социјално порекло прве и друге политички активне генерације интелектуалаца, као и различите друштвене позиције (једни са грађанским занимањем, други без њега), довеле су у моменту, када су се дотадашње политичке методе прве генерације судариле са класном стварношћу, до расцепа у самој међукласи и до двеју различитих политика и тактика.¹¹⁾

Територија, коју су Срби насељавали, увек је била од изузетног стратешког значаја. Преко ње су тада Аустроугарска и Немачка могле да крену ка Истоку да би преотели део богатства азијских народа, које су већ експлоатисале Енглеска, Француска и остале колонијалне силе Европе. Преко Србије и православних балканских земаља и Русију је водило пут ка Средоземљу. Европски колонизатори, а у првом реду Енглеска, Средоземно море и Суец сматрали су жилом куцавицом на свом империјалистичком путу и зато никако нису смели да дозволе да Русија овлада тим регионима.

И зато је, између осталог, српски народ и у XIX веку био тема политичких анализа тих великих сила, завојевача, империјалиста

11) Веселин Маслеша, Млада Босна, Култура, Београд, 1945, стр. 8889.

и колонизатора. У борби за своју слободу Србија је нажалост понекад била сама и подржавана од стране само оних земаља којим је њено ослобађање било од изузетне важности. *Обично је то била Русија, понекад Француска, ређе Немачка, врло ретко Аустроугарска а никада Турска и Енглеска.* Сва та ‘‘пријатељстава’’ зависила су од тренутних политичких интереса тих великих и често су се и ‘‘пријатељи’’ налазили у непријатељском табору. Једино је Русија увек била пријатељски расположена према српском народу, чак и онда када је постизала неке своје нагодбе са Аустроугарском, које тренутно и нису одговарале Србији.

Анексија Босне и Херцеговине погоршала и унутрашњи и спољни положај Хабзбуршке монархије. У спољном погледу, она је била једна од неколико великих дипломатских криза које су претиле да се претворе у светски рат.¹²⁾ Простор Балкана је захватила криза балканских ратова. Не само да су победе балканских земаља произвеле дубоку кризу двојне монархије, већ су дале полета и француском национализму. Од ових победа Француска је променила понашање према Србији, па одлучује да јој да и политичку, а не само културну и привредну подршку.¹³⁾ Француска је долазила до убеђења да Аустроугарска води политику експанзије на Балкану и да се не сме дозволити да се она и даље продужава. Дух политичког насиља, који је и у јужнословенским земљама, као и свугде у свету, пратио историјско прерастање елитног у масовни тип национализма, након анексионе кризе 1909. године добио је још већи замах. Више се није могао зауставити. Он долази до израза и у самој Србији, где се након 1909. оснива тајна организација *Црна рука*. Она је никла, не само на разочарању због неуспеха организације *Народна одбрана* да остави дубљег трага у напорима за ослобађање уједињење српских земаља, него и на дубоком губљењу поверења у демократију као средство да се тај циљ оствари. Са незрелим јавним мишљењима и заосталим друштвима, Балкан је увек био гнездо где се легу групе које желе да преко реда убрзају развој историје, или да остваре нешто што она уопште није

12) Тејлор, Ален, Борба за господство у Европи 1848-1918, Сарајево, 1968. стр. 353. Након тога су кризе – Боксерски устанак 1900, Руско-јапански рат 1904, Мароканска 1906, Босанска 1908, Мароканска 1911, Италијанско-турски рат 1911, Балкански ратови 1912-1913.

13) Peter W. Reuter, *Die Balkanpolitik des französischen Imperialismus 1911-1914*, Frankfurt, 1979, стр. 296.

ни предвиђала.¹⁴⁾ Након две деценије ћутања, наступа период живе револуционарне активности омладине у Босни и Херцеговини. Разбуктале су се нове идеје босанскохерцеговачке омладине које су неминовно градиле веома чврст политички покрет који је од 1905. до 1914. године прерастао у отворену иреденту. Након 1905. године, национална удружења полако прерастају у политичке партије и националне политичке организације. “Муслиманска народна организација” ствара се почетком 1907. “Српска народна организација” крајем те године. Хрвати стварају “Хрватску народну заједницу”, а 1909. и “Хрватску католичку удругу”. Прву су водили фрањевци, а другу језуити у наглашеном верском духу. Пошто је одлуку о анексији Босне и Херцеговине саопштио лично цар Фрањо Јосиф 6. октобра 1908, вршене су припреме за доношење устава и успостављање босанског парламента. Од 1910. године прешло се на уставни поредак и сазиван је Босански сабор са 20 постављених и 72 бирача члана на основи куријалног изборног система који је бираче делио по верској и класној подели.¹⁵⁾ Од 1911. године почело се решавати аграрно питање половичним мерама, на бази добровољног откупа, а 1913. донесен је Закон о језику. Управо од тога времена интензивирају се политички, национални и верски сукоби у покрајинама, тако да оне 1914. улазе у рат у дубокој политичкој кризи и с потпуним расулом механизма који је стваран од 1878. године. Берлинским конгресом био је привремено прекинут органски развој историје, српског народа, који је непрекидно био условљаван аграрним питањем. Његова историја након 1878. разликује се од историје пре те године по овим мотивима:¹⁶⁾

1. Главну реч, уместо сељаштва, у политичком и социјалном развоју узела је градска буржоазија, која је као сталеж немерљиво ојачала. Створена је основа модерне радничке класе. Национална српска интелигенција се од 1901. јавила као издвојен социјални стратум (слој) и постала једна од одлучујућих чинилаца.

2. Уместо аграрног протеста, главни облик борбе представљали су стварање националних друштава и национални препород с

14) Милорад Екмечић, Стварање Југославије 1790-1918, II том. Просвета, Београд, 1989, стр. 623.

15) Сања Савић, «Организација и надлежност сабора по земаљском уставу из 1910. године», Анали Правног факултета Универзитета у Зеници, бр. 7/2011, стр. 231.

16) Група аутора: Историја српског народа – од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983, стр. 558-559.

историјским циљем да пробуди вољу код српског народа да сам одлучује о својој судбини.

3. Повећана је везаност босанскохерцеговачке историје за општејугословенску управо у време кад су власти упорно настојале да од Босне и Херцеговине створе клин који ће раздвојити Србе и Хрвате и онемогућити их да се уједине у заједничку државу. Српска буржоазија је настојала да с муслиманском опозицијом створи заједнички фронт против окупационе и анексионе насилне власти. Нови талас интелигенције, која је све више преузимала национално кормило, од 1905. се све више усмеравао на стварање блока српскохрватске опозиције.

4. После 1878. године није могућно раздвојити историју српског народа у Босни и Херцеговини од историје осталих народа у покрајинама, као што није могућно одвојити њен ток од општег стремљења целокупног српског народа. Основна мисао водиља српског националног покрета у Босни и Херцеговини било је схватање да је Берлински конгрес 1878. године извршио историјско насиље тиме што је онемогућио уједињење Босне и Херцеговине са Србијом. Да би показао жељу већине народа за сједињењем са Србијом, српски покрет је за свој основни задатак сматрао придобијање муслиманског дела становништва за ове циљеве. Цена за ту сарадњу било је жртвовање аграрног питања и давање социјалних гаранција муслиманском властелину. Та политика је до 1914. године показала неуспех. Окупациона управа је и сама водила политику придобијања муслиманског покрета на своју страну. Промене 1903. биле су општејугословенске, а од анексионе кризе 1908. до рата 1914. настављао се ланац криза међународног значаја у којима се решавало питање југословенског државног уједињења. Тако су и почетак и крај аустроугарске власти у Босни и Херцеговини остварени у догађајима који су били у средишту светске историје и који су били кључни у току израстања јединствене југословенске државе.

5. Званична управа у покрајинама почивала је на странцима. Од 13.266 чиновника, 58% су били страног порекла, а целокупан државни механизам засновао се на странцима који су доведени из других делова Монархије. Језгро жандармерије је 1878. било регрутовано из Хрватске. Петар Кочић се сећао тих ‘страшних људи у црним, чојеним хаљинама и црвеним капама, који су говорили српским језиком, заносећи мало на њемачки да би се очевима на-

шим и мајкама чинили страшнији, важнији и ученији”. Унутрашња и спољна шпијунажа је надзирала целокупан живот; обавештајни уред при Земаљској влади уписивао је добијене податке од унутрашњих и спољних доушника. Готово сви власници кафана и јавних свратишта или су били или су сматрани за полицијске доушнике. Тај савршени полицијски механизам није једино успео да искористи и жене у политичкој шпијунажи, мада су бечке лепотице радо примане у службу. Један надлежни високи чиновник је закључио да их не треба употребљавати као доушнике “јер Бошњаци са женама не говоре о озбиљним стварима”.¹⁷⁾ Војска и дипломатска служба имале су своје посебне доушничке мреже, а успеле су да се убаце у државна надлештва и политичка удружења у Србији и Турској. Посматрана у целини, борба српског народа од 1878. била је одлучујући чинилац да коначан исход аустроугарске власти у Босни и Херцеговини до Првог светског рата буде неповољан. Извршена окупација 1878. да би онемогућила српскохрватско државно уједињење, је имала потпуно супротан учинак, па је земаљски поглавар Саркотић закључио 1917. да су Босна и Херцеговина, које је 1878. замишљена да буде “као клин између Србије и Хрватске који ће убудуће запријечити било какав облик југословенског сједињења”, током времена постале “све мање клин који раздваја, а све више ватра која набој на левој и десној обали спаја, што је морало довести до експлозије, и што је уосталом и показала 1914”.¹⁸⁾

Литература

- F. Schmid, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Leipzig 1914.
- Глигорије Гершић, *Поглед на међународни и државноправни положај Босне и Херцеговине и острва Кипра према научним оценама претставника данашње међународноправне теорије*, Београд 1893.
- Мишо Гаџиновић, *Тајна*, Чигоја, Београд, 2006.
- Група аутора: *Историја српског народа – од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983.

17) АБХ, ПР бр. 12/1887, Хоровић Калају, Бања Лука 13. марта 1887.

18) Л. Ђаковић, Аустроугарске ојцене политичких прилика у Босни и Херцеговини 1915. године (у рукопису).

- Д. Јузбашић, *О проблемима утврђивања и озакоњења основних принципа управљања Босном и Херцеговином на почетку АустроУгарске окупације*, IV, Сарајево, 1968.
- Н. Капицић, *Положај Босне и Херцеговине за вријеме АустроУгарске управе државноправни односи*, IV, Сарајево, 1968.
- Б. Маџар, «Конвенција о положају православне цркве у Босни и Херцеговини, закључена 1880. године између АустроУгарске и Цариградске патријаршије», *Прилози Института за историју радничког покрета*, XIXII (1975/1976).
- Веселин Маслеша, *Млада Босна*, Култура, Београд, 1945.
- Гојко Круљ, *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Градска привреда, Сарајево, 1929.
- Небојиша Богуновић, *Кокуде Србијо*, Интерпринт, Београд, 2006.
- Никола Стојановић, *Босанска криза 1908–1914*, «Веселин Маслеша», Сарајево, 1958.
- Стојан Новаковић, *Најновија балканска криза и српско питање*, Београд, 1910.
- Глигорије Гершић, *Међународно правни биланс у последњој балканској кризи*, Београд, 1909.
- Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790/1918*, књ. 2, Просвета, Београд, 1989.
- Владимир Гађиновић: „Богдан Жерајић“, *Споменица Владимира Гађиновића*, Уредио Перо Слијепчевић, Пријатељи и другови, Штампарија Петра Н. Гаковића, Сарајево. 1921.
- Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Домино Фер – Наша књижара, Београд, 2011.
- Ђ. Пејановић, *Библиографија штампе Босне и Херцеговине 1850/1941*, Сарајево, 1963.
- Никола Стојановић, „О задацима Босне“, *Летопис Матице српске*, год. СIII, август 1929.
- *Глас Црногораца*, 17/30 новембра и 1/14 децембра 1907; Ђ. Настић, Краљ Никола и бомбашка афера, Нова Европа II (1921).

- Ален Џ. П. Тејлор, *Борба за господство у Европи 1848–1918*, Сарајево, 1968.
- Peter W. Reuter, *Die Balkanpolitik des französischen Imperialismus 1911/1914*, Frankfurt, 1979.
- Сања Савић, „Организација и надлежност сабора по земаљском уставу из 1910. године“, *Анали Правног факултета Универзитета у Зеници*, бр. 7/2011.
- АБХ, ПР бр.12/1887, ХоровићКалају, Бања Лука 13.марта 1887,
- Х. Капиџић, *Босна и Херцеговина за вријеме аустроугарске владавине*, Сарајево 1968.
- Владимир Ћоровић, „Покрет сеобе Срба из Невесиња 1902“, *Братство*, XIX (1925).
- Милорад Екмечић, „Интернационални и интерконтинентални миграциони покрети из југословенских земаља од краја XVIII вијека до 1914“, *Годишњак*, XX (1972/1973).

Радослав Гаџинович

АНЕКСИЈА БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЫ ПРИЧИНА ОБЩЕЙ ТУРБУЛЕНТНОСТИ НА БАЛКАНАХ

Резюме

В Вене 6 октября 1908 г. был обнародован указ царя Франца Иосифа об аннексии Боснии и Герцеговины. Царь лично сообщил о решении в этот день. Это случилось в то время, когда в окрестностях горада Лазаревац проходили военные учения, в которых принимали участие две дивизии сербской армии. Белград и всю Сербию охватило большое недовольство и волнение. На территории Сербии спонтанно собирались люди, чтобы выразить протест. Провозглашение аннексии вызвало самое большое недовольство в Сербии. Этот удар был направлен не столько против Боснии и Сербии, сколько против сербской идеи и всего сербского будущего. Австрийская оккупация имела временной характер, хотя бы теоретически, и существовала надежда, что её правление закончится, когда народ Боснии и Герцеговины организуетя и когда его интересы выйдут на первый план. Многие считали, что аннексия из Австро-Венгрии сделала постоянную балканскую силу. Пока эта сила существует, не бу-

дет сербского объединения, а будущее Сербии, будет постоянно зависеть от настроения и интересов большого и нетерпеливого соседа. Вопреки всем ожиданиям в Вене, аннексию не приняли с воодушевлением и в Черногории. Хотя отношения Сербии и Черногории были нарушены, в момент общей народной угрозы обе страны быстро сошлись на одной линии. Тридцать лет раньше, в 1876 году, Сербия и Черногория вошли в войну с турками из-за Боснии и Герцеговины, и в этот момент они снова были готовы к этому. Публичное мнение искало борьбу. Хотя несоразмерность сил была всем хорошо известна, мир возбуждённо предупреждал об опасности. Правительство Сербии оказалось в затруднительном положении. Милован Милованович в качестве ответственного министра не выступал за крайние меры, зная, что Россия не способна к борьбе, что Франция чётко даёт понять, что война из-за сербского вопроса в этой форме не была бы в достаточной степени понятной в их рядах и что другие силы не смогли бы помочь Сербии в достаточной степени. Оппозиция, считая, что в протранной и бесконечной России всё же больше сил, чем малодушные думают, верила, что русское публичное мнение могло оказать влияние на правительство, чтобы оно было энергичнее. Они также верили, что Турция будет готова защищать свои права, и что можно создать военный союз с ней. Поэтому в Петербург направили несколько публичных деятелей, среди которых был Никола Пашич, а Стоян Новакович был направлен в Константинополь. Их задачей была „обработка“ публичного мнения. Угрозы, бойкот товара и переговоры со Сербией служили только для того, чтобы оказывать давление на Вену и получить от неё как можно больше материальных уступок. В Петербурге публичное мнение осуждало Извольского и испытывало братское сочувствие, но все ответственные политические и военные структуры подчёркивали, что они не могут войти в войну. Это подчёркивание было искренним, но наивным и без дипломатической мудрости. Оно обозначало отказ от оружия и повлияло на самоуверенность противника остаться до конца настойчивым и непримиримым. Аннексия Боснии и Герцеговины отрицательно отразилась на внутреннее и внешнее положение Австро-Венгерской империи. На внешнеполитическом плане это был один из нескольких дипломатических кризисов, которые угрожали превратиться в мировую войну. Территорию Бал-

кан охватили Балканские войны. Победы балканских стран не только вызвали глубокий кризис двуединой монархии, но и воодушевили французских националистов. После этих побед, Франция изменила поведение к Сербии, предоставляя ей политическую, а не только культурную и промышленную поддержку. Франция всё больше убеждалась в том, что Австро-Венгрия ведёт экспансионистскую политику на Балканах, и что нельзя допустить продолжения этой политики. Дух политического насилия, сопровождавший историческую трансформацию элитного в массовый тип национализма в южнославянских странах и во всём мире, после аннексионного кризиса 1909 г. получил ещё больший размер. Его нельзя было остановить. Он находит выражение и в самой Сербии, где после 1909 г. была основана секретная организация „Чёрная рука“. Она возникла не только на почве разочерования в провал организации „Народная оборона“, стремившейся оставить глубокие следы в стараниях в освобождении и объединении сербских краёв, но также и на почве потери доверия в демократию как средства выполнения цели.

Ключевые слова: аннексия, кризис, насилие, угроза, оккупация, война, Австро-Венгрия.